

УДК 598.2
© 2014

В.В. КАЗАННИК,
аспірант

А.В. ТУРЧИК, В.О. ЯНЕНКО,
наукові співробітники

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Україна
E-mail: kazannyk@gmail.com

ВОДНО-БОЛОТЯНА ОРНІТОФАУНА СВЯТОШИНСЬКИХ СТАВКІВ М. КИЇВ ТА ЇЇ СЕЗОННІ ЗМІНИ

В основному за допомогою маршрутного методу на Святошинських ставках виявлено 33 види водно-болотняної орнітофауни, два з них занесено до Червоної книги України (шуліка чорний та орлан-білохвіст) і охороняються Вашингтонською конвенцією (CITES). Чотири види достовірно відмічено – на гніздуванні. До Червоного списку м. Київ занесені бугайчик, шуліка чорний, деркач та рибалочка.

Ключові слова: водно-болотняна орнітофауна, Святошинські ставки, обліки, гніздові види, зимуючі види, чисельність, виводок.

За фізико-географічним положенням територія Києва та його околиць одночасно належить до зони мішаних лісів Полісся і Лісостепової зони. Святошинські ставки територіально розташовані в межах Правобережного Полісся, і Дніпровського екологічного коридору [4].

Святошинські ставки у місті є найбільшими за площею і розташовані на р. Нивка. Серед них Святошинський ставок (озеро Святошинське), що лежить на північ від автошляху на Житомир, має найбільшу площу. Його довжина – майже 1 км, ширина – 0,5 км. Неподалік ставка знаходиться рибне господарство, від якого вздовж Нивки тягнеться каскад ставків до її гирла. Нещодавно тут розпочали меліоративні та будівельні роботи, які негативно впливають на стан водойм, гніздування, відпочинок та зимівлю болотяних птахів.

Прибережні ділянки ставків заросли рогозом широколистим (*Typha latifolia*) та вузьколистим (*T. angustifolia*), очеретом звичайним (*Phragmites australis*), осоками (*Carex sp.*), а береги – вербами (*Salix sp.*) та мішаним лісом (Святошинський ліс). Тільки до східного берега озера Святошинського підступає міська забудова.

Основна частина літературних даних по біляводній орнітофауні Києва та його околиць присвячена зимівлям [7, 8, 9, 12, 16.] і міграціям [15] або знахідкам рідкісних видів [6, 11]. Крім того,

основним місцем спостережень є Дніпро, його протоки та затоки, а також Київське водосховище. Дослідження орнітофауни водойм у м. Київ поза межами Дніпра проводяться в основному тільки під час зимівлі. Практично відсутні дослідження та облікові дані щодо водно-болотняної орнітофауни цих територій поза періодом зимівлі. Того ж часу ці водойми є досить цікавими у плані спостереження в усі періоди року. Тут існує значне антропогенне навантаження на екосистеми, яке різними видами птахів сприймається по-різному [5]. Тому нами було поставлено за мету провести якісні та кількісні дослідження орнітофауни Святошинських ставків у періоди зимівлі, гніздовий та весняної й осінньої міграцій, щоб простежити зміни орнітофауни ставків у часі.

Матеріал і методи дослідження. Для написання роботи були використані дані обліків орнітофауни Святошинських ставків, проведених нами у 2008–2011 рр., а також деякі літературні дані.

Матеріал зібраний під час одноденних піших екскурсій. Проводили якісний (видове різноманіття) та кількісний облік птахів водно-болотняного комплексу, досліджували статеву й вікову структуру угруповань. Використовували загальноприйняті методики обліку водоплавних птахів – маршрутний метод, облік з однієї точки [3, 10, 13]. На маршруті враховували усіх

водоплавних та навколоводних птахів на даній території [14].

У 2010 р. під час гніздового періоду проводили облік виводків водоплавних птахів, враховували усі виводки й за можливості точно визначали кількість пташенят та їх вік. Для оцінки віку пташенят крижня (*Anas platyrhynchos*) та деяких інших водоплавних використовували загальноприйняту методику Геллопа-Маршалла. За візуальними ознаками (яскравість забарвлення пухового покриву, розвиток пір'яного покриву, особливості форми тіла) виділяли три головних вікових класи (пуховички, хлопунці, повністю оперені молоді птахи) і сім підкласів [1].

Облік очеретянок та кобилочок проводили за голосами самців.

Для спостережень використовували біноклі 7×50 і 10×50 та зорову трубу 20×. Птахів визначали за книгою "Птахи фауни України" [19]. Українські назви птахів наведені згідно з "Анотованим списком українських наукових назв птахів фауни України..." [18].

Результати досліджень та їх обговорення. 15.05.2008 р. нами проводилися часткові дослідження біляводних та водоплавних птахів Святошинських ставків. Зареєстровано 12 видів. На першому ставку спостерігали 2 ос. лиски (*Fulica atra*) та курочку водяну (*Gallinula chloropus*) – 8 ос. На інших ставках: чапля сіра (*Ardea cinerea*) – 6 особин, чепура велика

(*Egretta alba*) – 2 ос., лебідь-шипун (*Cygnus olor*) – 3 ос., крижень – 15 ос., чайка (*Vanellus vanellus*) – 1 ос., мартин жовтоногий (*Larus cachinnans*) – 3 ос., крикоч річковий (*Sterna hirundo*) – 4 ос. За голосом була відмічена 1 ос. деркача (*Crex crex*). Із очеретянок чули спів самців ставкової (*Acrocephalus scirpaceus*) та великої (*Acrocephalus arundinaceus*). Облік чисельності птахів проводили поверхнево, і зібрані дані, на жаль, не відображають реальної кількості особин кожного виду.

04.04.2009 р. був проведений облік видів водоплавних та навколоводних птахів (у тому числі мігруючі види). Усього зафіксовано 16 видів птахів: пірникоза велика (*Podiceps cristatus*) (спостерігали шлюбні ігри), чепура велика (1 ос.), чапля сіра, крижень, чирянки мала (*Anas crecca*) та велика (*Anas querquedula*), попелух (*Aythya ferina*) – кілька пар, чернь чубата (*Aythya fuligula*), шуліка чорний (*Milvus migrans*) – 1 ос. над четвертим ставком, лиска, чайка – кілька особин, коловодник лісовий (*Tringa ochropus*) – кілька особин, набережник (*Actitis hypoleucos*) – значне скупчення на четвертому ставку, мартин звичайний (*Larus ridibundus*), ремез (*Remiz pendulinus*), вівсьянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*). Чисельність птахів цілеспрямовано не визначали. Найбільше видове різноманіття та чисельність (оціночно) біляводних птахів спостерігалися на четвертому ставку.

Кількість виводків лиски, розмірність виводка та розмірні класи пташенят

Кількість виводків	Кількість птахів, які водять виводок, ос.	Чисельність пташенят у виводку, ос.	Розмірний клас пташенят
1	1	1	пуховичок
1	1	2	пуховички
1	2	2	пуховички
1	1	5	пуховички
2	1	1	хлопунці
4	1	2	хлопунці
2	1	4	хлопунці
1	-	4	хлопунці
1	1	5	хлопунці
1	1	7	хлопунці
1	1	2	повністю оперені молоді птахи

У 2010 р. на ставках здійснено літній (21.06) та осінній (06.10) обліки біляводних птахів, а на початку лютого 2011 р. – зимовий облік.

Улітку відмічено 18 видів птахів. Загальна чисельність разом з пташенятами та молодими птахами склала 492 особини. Гніздовими видами достовірно є пірникоза велика, крижень, лиска та курочка водяна. У пірникози великої відмічений всього 1 виводок (2 ad + 3 пуховички) та окремо 3 дорослих особини. У крижня обліковано 3 виводки: два складалися зі самки й відповідно 5 та 9 уже повністю оперених молодих птахів, третій виводок – з качки та 10 пуховичків; окремо обліковано 16 дорослих особин. У лиски зафіксовано 16 виводків (таблиця) і окремо 16 дорослих особин. Кількість пташенят у виводку від 1 до 7 ос. У курочки водяної 4 виводки: 1 ad + 3 пуховички, 1 ad + 2 хлопунці, 2 виводки (1 ad + 6 пуховичків) і окремо 18 дорослих особин.

Інші види птахів на гніздуванні достовірно не відмічені. Серед них найбільшу чисельність мав мартин звичайний – 119 особин (87 з них обліковано на озері Святошинському). Зареєстровано два види крячків: річковий – 22 особини (в основному трималися парами) та чорний (*Chlidonias niger*) – 69 особин.

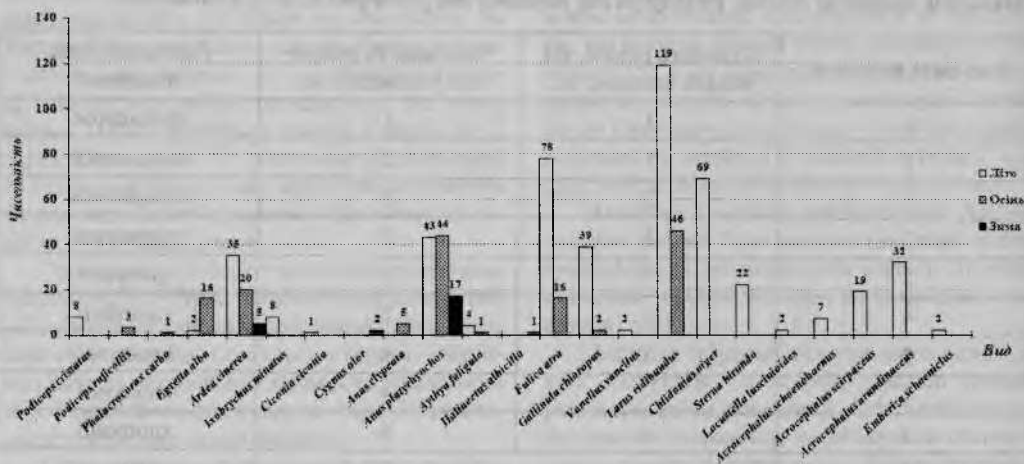
Ряд Лелекоподібні (*Ciconiiformes*) був представлений 4 видами. Найбільшу чисельність мала чапля сіра – 35 особин, з них 20 ос. обліковано на четвертому ставку. Відмічено також

2 ос. чепури великої (на четвертому ставку), 8 – бугайчика (*Ixobrychus minutus*) та поодинокого лелеку білого (*Ciconia ciconia*) (над четвертим ставком). На третьому ставку трималися 4 ос. чорні чубатої (2 ♂ і пара) – доволі рідкісного виду птахів на водоймах Кисва та околиць у теплу пору року. Біля Нивки спостерігали двох чайок.

З горобцеподібних відмічено п'ять видів: кобилочка солов'їна (*Locustella luscinioides*) – 2 співаючі самці, очеретянка лучна (*Acrocephalus schoenobaenus*) – 7 самців, очеретянка ставкова – 19 самців, очеретянка велика – 32 співаючі самці та пара вісвянки очеретяної.

З-поміж усіх Святошинських ставків на п'ятому спостерігалось найбільше видове різноманіття – 14 видів біляводних птахів (рисунок).

Восени 2010 р. на ставках нами відмічено 10 видів водоплавних та біляводних птахів загальною чисельністю 154 особини. Найбільшу чисельність мали мартин звичайний – 46 ос. (29,9 % від загальної кількості птахів), крижень – 44 ос. (28,6 %), чапля сіра – 20 ос. (13 %), чепура велика та лиска – по 16 особин (по 10,4 %). Інші види мали чисельність по кілька особин кожен. На першому ставку відмічено одну особину (♀) чорні чубатої. На Святошинському озері спостерігали 5 качок широкоплісї (*Anas platyrhynchos*). На малих ставках біля п'ятого ставка відмічено 3 особини пірникози малої (*Podiceps ruficollis*), а на са-

Сезонні зміни населення водоплавних та біляводних птахів Святошинських ставків
(літній й осінній обліки 2010 р. та лютий 2011 р.)

мому ставку – одну молоду особину баклана великого (*Phalacrocorax carbo*), який відпочивав посередині водойми на поваленому дереві. Спостерігали 2 особини курочки водяної.

Порівнюючи результати осіннього обліку 2010 та 2009 років (03.10.2009), відзначимо беззаперечне чисельне домінування у 2009 р. мартина звичайного над іншими водоплавними та біляводними птахами. Його було обліковано близько 140 ос., які трималися на п'ятому ставку, того часу, як пірникози великої – 2 ос., чаплі сірої, крижня, курочки водяної та рибалочки (*Alcedo atthis*) – по одній особині. Отже, на фоні чисельної переваги одного виду відмічався бідніший видовий склад та чисельність інших біляводних птахів: 6 видів проти 10 у 2010 р.

03.02.2011 р. нами був проведений зимовий облік водно-болотняної орнітофауни Святошинських ставків. У морозні зими ставки часто повністю замерзають і тому стають недоступними для водоплавних. У кінці січня – на початку лютого 2011 р. температура повітря коливалася в межах $-10 - (+6)^{\circ}\text{C}$, тому ставки замерзли не повністю, на них залишалися різні за розмірами промоїни, що дало можливість триматися на них водно-болотним птахам.

На невеликій промоїні у південно-східній частині першого ставка трималися 17 особин крижня. Озеро Святошинське виявилось повністю вкритим кригою. Над третім ставком спостерігали проліт поодинокі чаплі сірої. На четвертому ставку (промоїна від дамби до центра ставка) відмічена 1 ос. чаплі сірої і спостерігали проліт ще 3 особин. На зимівлі у районі Святошинських ставків сіру чаплю відмічали й раніше. Так, у грудні 2005 р. на незамерзаючій

ділянці біля рибозрозплідних ставків була відмічена група з 14 особин [2]. На незамерзлій ділянці плеса ставка біля краю криги трималася пара лебедя-шипуну. У прибережних заростях розгозу було чути голоси крижнів, але жодної особини візуально не спостерігали. Над п'ятим ставком спостерігали дорослого орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla*), що деякий час кружив над водоймою, а потім полетів у бік р. Ірпінь.

Під час зимівлі 2008/2009 рр. на ставках було відмічено 271 особину крижня, 2 ос. мартина жовтоногого та 3 ос. рибалочки [12].

24.12.2011 р. на ставках був проведений зимовий облік орнітофауни, але відмічено тільки 3 особини мартина звичайного (1 ad, 2 juv). Унаслідок довгої теплої осені та відносно теплої початку зими (у другій половині грудня температура коливалася від -9 до $+8^{\circ}\text{C}$) зимівлі водоплавних птахів у м. Київ та його околицях на той час ще не сформувалося.

Охоронні категорії. З усіх видів птахів, які відмічені на Святошинських ставках, до жодної з природоохоронних категорій не віднесено лише мартина жовтоногого. До загальносвітового Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи занесений один вид – деркач. До Європейського червоного списку птахів занесені шуліка чорний та чайка. Бернською конвенцією охороняються 32 види птахів, Бонською – 18 видів; додатково охороняються угодою АЕВА 16 видів птахів, Вашингтонською конвенцією (CITES) – шуліка чорний та орлан-білохвіст. Ці ж два види занесені й до Червоної книги України. До Червоного списку Києва занесені бугайчик, шуліка чорний, деркач та рибалочка [17, 20].

Висновки

За період досліджень на Святошинських ставках у різні періоди року відмічено 33 види водоплавних та біляводних птахів.

У літній період найбільш численними видами є мартин звичайний, лиска та крячок чорний, восени – крижень та мартин звичайний, взимку (якщо ставки повністю не замерзають) – крижень. Достовірно гніздовими видами ставків є пірникоза велика, крижень, лиска й курочка водяна. Найбільша кількість виводків облікована у лиски – 16. Видова представленість орнітофауни ставків поступово зменшується від весняного до зимового періоду. Найвища чисельність птахів водно-болотного комплексу

спостерігається у весняно-літній період, протягом осені вона поступово спадає і в зимовий період є найнижчою (за деякими винятками).

Незважаючи на велике антропогенне навантаження (меліоративні й будівельні роботи, велика кількість відпочиваючих улітку) ставки слугують водоплавним і біляводним птахам важливим місцем гніздування та відпочинку під час міграцій, а часто й місцем зимівлі. Тому доцільним було б припинення або хоча б обмеження на цій території меліоративних та будівельних робіт і деяке обмеження фактора турбування з метою покращення якості середовища існування водно-болотняної орнітофауни.

Бібліографія

1. Баник М.В. К методике учета водоплавающих птиц по выводкам на крупных водоемах / М.В. Баник. Г.С. Джамиризов // Облік птахів: підходи, методики, результати: зб. наук. статей Другої Міжнар. наук.-практ. конф. (26–30 квітня 2004 р.) – Житомир, 2004. – С. 31–34.
2. Бондарчук Ю.М. Чисельність зимуючих чапель в Україні / Ю.М. Бондарчук, С.В. Пищеничний // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 45. – С. 148–153. – (Серія: Біологічна).
3. Вергелес Ю.И. Количественные учеты населения птиц: обзор современных методов / Ю.И. Вергелес – Беркут. Український орнітологічний журнал. – 1994. – Т. 3, вип. 1. – С. 43–48.
4. Гавриш Г.Г. Особливості орнітогеографічного районування Полісся і Лісостепу України у зв'язку з завданнями вивчення авіфауни / Г.Г. Гавриш, О.Г. Бабиш // Облік птахів: підходи, методики, результати: збірник наукових статей Другої Міжнародної науково-практ. конф. (26–30 квітня 2004 р.) – Житомир, 2004. – С. 17–21.
5. Клецов Н.Л. Формирование околотовных орнитокомплексов под влиянием гидростроительства (на примере р. Днепр) / Н.Л. Клецов. – К.: Институт зоологии АН УССР, 1991. – 70 с.
6. Костюшин В.А. Встречи птиц, занесенных в Красную книгу Украины, в Киевской области в 1994–1995 гг. / В.А. Костюшин // Авіфауна України. Додаток до журналу “Беркут”. – 1998. – Вип. 1. – С. 102–103.
7. Костюшин В.А. Учет водно-болотных птиц в окрестностях Киева зимой 2000/2001 гг. / В.А. Костюшин, А.М. Полуда // Вестник зоологии. Журнал Института зоологии им. И.И. Шмальгаузена. – 2005. – Т. 39, Вып. 2. – С. 85–87.
8. Костюшин В.А. Учеты водно-болотных птиц на Днепре в районе Киева зимой 2005/2006 гг. / В.А. Костюшин, А.М. Полуда // Беркут. Український орнітологічний журнал. – 2007. – Т. 16, вип. 2. – С. 275–276.
9. Костюшин В.А. Учеты водоплавающих птиц в районе Киева зимой 2001/2002 гг. / В.А. Костюшин, А.М. Полуда, М.Н. Гаврилюк // Беркут. Український орнітологічний журнал. – 2002. – Т. 11, вип. 2. – С. 263–265.
10. Новикова Л.М. Методическое руководство по сбору полевых данных, их вводу в базы данных, предварительной камеральной обработке и выводу материалов для отчетов и Летописи природы / Л.М. Новикова, И.В. Карякин – Н. Новгород, 2008. – 116 с.
11. Полуда А.М. Зимовка малого лебедя, *Cygnus bewickii* (Aves, Anseriformes), в Киевской области / А.М. Полуда // Вестник зоологии. Журнал Института зоологии им. И.И. Шмальгаузена. – 2007. – Т. 41, вып. 4. – С. 376.
12. Зимові обліки птахів водно-болотного комплексу в Києві та околицях у 2008–2009 рр. / С.В. Пищеничний, А.В. Турчик, О.О. Мартюшева [та ін.] // Природничий альманах: зб. наук. праць VI Міжнар. наук. конф. “Фальцфейнівські читання” (Інститут природознавства Херсонського держ. ун-ту, 21–23 травня 2009 р.) – Херсон, 2009. – С. 308–313.
13. Равкин Е.С. Методические рекомендации по комплексному маршрутному учету птиц. / Е.С. Равкин, Н.Г. Челинцев – М.: ВНИИ охраны природы и заповедного дела Госкомприроды СССР, 1990. – 33 с.
14. Равкин Ю.С. Основные методы и подходы к изучению пространственно-типологической неоднородности населения птиц в среднем и мелком масштабе / Ю.С. Равкин, С.Г. Ливанов // Орнітогеографія Палеарктики: современные проблемы и перспективы / Под ред. Ю.С. Равкина, Г.С. Джамиризова и С.А. Букресса. – Махачкала, 2009. – С. 5–12.
15. Сезонные миграции птиц на территории Украины / Ответств. ред. М.А. Воиновский. – К.: Наукова думка, 1992. – 288 с.
16. Серебряков В.В. Особливості зимівель водоплавних та коловодних птахів в Українському Поліссі за результатами всеукраїнських зимових обліків / В.В. Серебряков, С.В., Пищеничний // Облік птахів: підходи, методики, результати: збірник наукових статей Другої Міжнародної науково-практ. конф. (26–30 квітня 2004 р.) – Житомир, 2004. – С. 119–24.
17. Фауна України: охоронні категорії: довідник / [О. Годлевська, І. Парнікоза, В. Різун та ін.]; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. – [Вид. друге, перероб. та доп.]. – К., 2010. – 80 с.
18. Фесенко Г.В. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). / Фесенко Г.В., Бокотей А.А. – [Вид. третє, доп.]. – К.; Львів, 2007. – 112 с.
19. Фесенко Г.В. Птахи фауни України: польовий визначник / Г.В. Фесенко, А.А. Бокотей – К.: Українське тов.-во охорони птахів, 2002. – 416 с.
20. Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І.А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

Рецензент – доктор біологічних наук,
професор О.В. Жуков

БІОЛОГІЧНІ
НАУКИ

№1(33)
2014

ВіСНИК

ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО
АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ